

Романевич Б.В. Плодовая муха унаби (*Caromyia yesuviana* A.Costa) и меры борьбы с ней // Тезисы докладов научной сессии УзГУ им.А.Навои. Самарканд, 1956.-С. 120.

Муродов Б.Э. Унаби мевасининг зараркунанда пашшаси // Ўзбекистан Мустақиллиги унинг фани ва технологияларини ривожлантириш кафолати мавзuidaги биринчи республика илмий коллоквиуми маърузалар тўплами. Тошкент, 1997.-Б. 264-265.

Муродов Б.Э., Юсупов А. - Унаби ўсимлигининг зараркунанда-ри. // Ўзбекистан аграр фани хабарномаси - 2003 - №4(14). Б. 29-32.

УЎТ. 632.7.

ПОЛИЗ ЭКИНЛАРИ АСОСИЙ ЗАРАРКУНАНДАЛАРИ ВА УЛАРГА ҚАРШИ КУРАШНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ

Иргашева Нилуфар Рихсимовна, ассистент,
Тошкент давлат аграр университети,
Махмудов Мурод Шухрат ўғли, илмий ходими,
Ўсимликлар карантини ва химояси илмий -тадқиқот институти
Ҳасанов Одил Зоир ўғли, магистрант,
Тошкент давлат аграр университети Самарқанд филиали.

Аннотация. Мазкур мақолада полиз экинларининг аҳамияти ва асосий зараркунандаларининг зарари ва тур таърифи, тарқалиши, биоэкологияси ҳамда полиз экинларининг зарарли организмларига қарши курашнинг замонавий усуллари баён этилган.

Калит сўзлар: полиз, зараркунанда, қарши кураш, ҳосил, кузги тунлам, оққанот, ўргимчаккана, ғовакловчи пашша, қовун пашшаси, полиз бити.

Кириш. БМТ қошидаги халқаро қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат масалалари (ФАО) ташкилотининг маълумотига қараганда жаҳонда зараркунанда, касалликлар ва бегона ўтлар сабабли ҳар йили ҳосилнинг 30-35 фоизи нобуд бўлмоқда. Худди шунингдек, полиз экинларида ҳам зарарли организмларнинг юзлаб турлари учраши аниқланган. Булардан тунламлар, қўнғизлар, полиз битлари, ўргимчаксимонлар, оққанотлар, нематодалар ашаддий зараркунандалар ҳисобланади ва ўсимликларга зарарнинг асосий қисмини шулар келтиради.

Зараркунандаларга қарши кураш чоралари ўтказилаётганлигига қарамай, қўзланган ҳосилни олиш имкони бўлмапти. Бунинг асосий сабаби полиз зараркунандалари тўғрисида деҳқон ва фермерларда аниқ маълумотлар етишмаслиги ҳисобланса, шу билан бирга полизчиликда янги карантин ҳашаротлар - ғовак ҳосил қилувчи пашшалар, қовун пашшаси каби зараркунандалар кириб келганлиги бўлиб, уларнинг биоэкологик хусусиятлари ўрганилмаганидир. Шу каби камчиликларни бартараф этиш учун авваламбор ёпиқ экосистемада бодринг ўсимлигига талофат етказётган зарарли организмларни тур таркиби, биоэкологияси ва зарар етказиш даражаларини ҳамда ривожланиш динамикаларини ўрганиш ва шулар асосида амалий тавсиялар ишлаб чиқиш зарур.

Ўзбекистонда кўпгина дала экинлари қатори полиз экинларига ҳам кўплаб турли хил кемирувчи ва сўрувчи зараркунандалар зарар етказишади. Улардан қарийиб 15 га яқин тури бодринг, қовун, тарвузга жиддий зарар етказишади. Кемирувчи зараркунандалардан тунламлар, ғовак ҳосил қилувчи пашшалар ва илдиз кемирувчи тунламлар, қовун пашшаси, полиз қўнғизи, сўрувчилардан ўсимлик битлари, каналар, оққанот каби зараркунандалар полиз экинларида жиддий зарар етказишади.

Полиздаги ҳашаротлар айрим йиллари бошқа экинларга ўтиб зарар келтиришини инобатга олиб илмий манбаларни таҳлил қилдик.

П.Рўзметов (1994) маълумотларига кўра, шу йўналишда Ўзбекистон шароитида қовунни 7 тур илдиз кемирувчи тунламлар зарарлайди. Улардан кузги ва ундов тунламлари асосий ўринни эгалайди. Профессорлар С.Н.Алимуҳамедов, Ш.Т.Ходжаев (1991) маълумотларига кўра барча тунламлар яшаш тарзи, шикастлаш характери ва курашиш усулларига кўра бир-бирига яқиндир.

Кузги тунлам (*Agrotis segetum* Den. et Schiff). Бу зараркунанда 34 оилага мансуб ўсимликларни зарарлайди. Унинг қуртлари эндигина униб чиққан ниҳоллари илдиз бўғзинини қирқади, ўсимликларнинг баъзан ер устки қисмини, буткул еб қўяди. Катта ёшдаги қурт ҳолида тупроқ остида 10-15 см чуқурликда қишлайди.

Ғовакловчи пашшаларнинг республикамызда тарқалиши, биоэкологияси ва зарари бўйича олимлар томонидан илмий тадқиқот ишлари олиб борилмоқда.

Полиз экинлари қўчатлари етиштирилаётган даврда (декабр-январ) ҳаво ҳарорати ва тупроқ ҳарорати 18°C бўлганда ва 18 соат ёруғликда диапаузасиз ривожланаётган ғовакловчи пашшалар учун маъқул шароит бўлади.

Ўргимчаккана (*Tetranychus urticae* Koch). Ўзбекистонда гўза ва бошқа қишлоқ хўжалик экинларига бир неча тур ўсимлик каналари зарар етказишади, бироқ уларнинг энг ҳавфлиси оддий ўргимчаккана ҳисобланади. У ўргимчаксимонлар синфига (Arachnidae), каналар кенжа синфига (Araci), акарфарм каналар (Acariforms) туркумига кирувчи ўсимликхўр жонзот ҳисобланади.

Зараркунандага қарши кураш чораларини тўғри ташкил этиш учун унинг биоэкологиясини яхши билиш лозим.

Бироқ, ўргимчакканани кимёвий воситаларга чидамлилиги йил сайин ортиб бормоқда. Кимёвий курашда дориларни қўллаш меъёрларни ошириб бориш эса фойдали жонзотларни қирилишига, атроф муҳитни заҳарланишига олиб келиб, инсон саломатлигига салбий таъсир кўрсатади (Сухорученко Г.И., 2001)

Ўргимчаккана қишлоқ хўжалик экинларининг доимий ва ҳавфли зараркунандасидир. МДХ давлатларида кана 248 тур ўсимликни зарарлаб, шулардан 37 тури дала экинларидир, қолганлари ёввойи ўтлар, бутасимонлар ва дарахтлардир. Айниқса сабзавот, полиз экинларини ўргимчаккана қаттиқ зарарлайди (Пионтковский Ю.А., 1928).

Оққанотлар (*Aleyrodidae*). Ўзбекистонда ҳозирги пайтда оққанотнинг 4 тури қишлоқ хўжалик экинларига зарар келтирмоқда.

Олимларнинг таъкидлашларича, ҳашарот таъсиридан пахтани 45-55%, картошка ва сабзавот экинларини 60-75% нобуд бўлади. Зараркунанда фақат личинкалик даврида ўсимликни зарарлайди. Ёза оққанотини иссиқхона оққанотидан фарқи ҳаво ҳарорати орта борган сайин унинг ривожланиши кучаяди, ҳар 18-20 кунда бир насл беради.

Полиз бити (*Aphis gossypii*) полиз экинларининг барчасида асосий зараркунандаларидан ҳисобланади. Полиз битилари барглarning ширасини сўриб, бунинг оқибатида поя ва илдишлардаги углеводлар миқдори кескин камайиб кетади. Қаттиқ зарарланган барглarning шакли ўзгаради ва буралиб қолади. Бундан ташқари барглarda битлар ажратган шираларда сапрофит замбуруғлар ривожланиб, ўсимликлар ривожланишини сусайтиради, баъзи ҳолларда эса ўсимлик қуриб ҳам қолади. Зарарланган ўсимликлардаги ҳосил 30-51% гача камайиши мумкин (Давлетшина А.Г., 1964)

Қуйруқли бузоқбоши *Gryllotalpa unispina* Sauss. Қуйруқли

бузоқбоши полиздаги турли ўсимликларнинг илдишларини ва баъзан пояларини кемириб ва тупроқда ўзига йўл очиб, намни камайтириб юбориш билан зарар келтиради. Баъзан қуйруқли бузоқбоши ёза, оқ жўхори, маккажўхори, шоли ва шунга ўхшаш дала экинларига ҳам зарар етказади, аммо Марказий Осиёда шолিপоялардан бошқа далаларга камдан-кам катта зарар етказади.

Қовун пашшаси *Myiopardalis pardalina* Big. Пашша личинкалари қовун этини еб, тамомила яроқсиз қилиб қўяди. Одатда пашша теккан қовунлар ирийди. Тарвуз ҳам пашша личинкаларидан қисман зарарланади.

Афғонистон, Эрон, Покистон, Ҳиндистон, Кичик Осиё, Фаластин, Озарбайжон, Арманистонда, Шимолий Кавказнинг шарқий қисмида учрайди.

Ўзбекистонга 2001 йил кириб келган ва карантин ҳисобланади. Мамлакатимизнинг Қорақолпоғистон, Хоразм, Бухоро, Новой, Сурхондарё, Қашқадарё, Жиззах вилоятларига тарқалган.

Хулосалар. Полиз экинлари зараркунандаларига қарши курашнинг асосий тадбирлардан бири —бу агротехник тадбир ҳисобланади. Мазкур тадбир ўсимликларнинг ривожланишига яхши шароит яратилади, бу эса ўз навбатида ўсимликларнинг зарарли организмларга чидамлилигини ва ҳимоя қилиш тадбирларининг самарадорлигини оширади.

Қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган ҳосил, унинг миқдори ва сифати билан белгиланади. Бинобарин, сабзавот, полиз ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотларини имконини борица кимёвий моддалар ишлатмасдан етиштириш, инсонлар саломатлигини сақлаш, атроф-муҳит мусоффолигини таъминлаш билан бир қаторда, табиатда учрайдиган жуда кўп турдаги тирик мавжудотларнинг сақлаб қолиш билан ҳам боғлиқдир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Азимов Б.Д. Сабзавотчилик, полизчилик ва картошкачиликнинг ҳозирги аҳволи ва долзарб муаммолари. //Ўзбекистон аграр фан хабарномаси. - Тошкент: Шарқ, 2000 – Б.18.
2. Сулаймонов Б.А. Иссиқхоналарда сабзавот экинларининг зараркунандалари ва улар сонини бошқариш.// Agro ilm.- Тошкент 2008.- №4(8).- Б.26-28.
3. Кимсанбаев Х.Х., Кадирходжаев А., Зуев В., Сулаймонов Б.А. Вредители и болезни паслёновых овощных культур и меры борьбы с ними. Учеб.пос. Т.: 2006.- 145 с.
4. Муродов С.А., Ероменко О.В. Ҳашаротларнинг муҳим туркумларини аниқлаш. Тошкент, 1984. Б. 23
5. Ш.Т. Хўжаев, Э.А.Холмуродов. Энтомология, қишлоқ хўжалик экинларини ҳимоя қилиш ва агротоксикология асослари. Тошкент. – 2019

УЎТ. 632.937.

G‘O‘ZA AGROBEOSENOZIDA UCHRAYDIGAN G‘O‘ZA TUNLAMIGA QARSHI KURASH CHORALARI

Turotov Abdusalol Qo‘chqorovich,
Toshkent Davlat agrar universiteti magistri.

Annotasiya: Maqolada O‘zbekiston Respublikasi hududida g‘uza ekin maydonlaridagi g‘uza tunlami zararli sonining kupayishi natijasida keskinlikning doimiy kuchayib borishining ob‘ektiv va subektiv sabablari kompleksi ko‘rib chiqiladi. Maqsadlar: iqlimning isishi, shuningdek, bazi hashorotlar rivojlanishida davom etadigan va aholining salohiyatini oshiradigan issiqxonalar va qishki boshpanalar maydonini kupaytirish. Subyektiv: kuzgi shudgor qilinadigan maydonlarni qisqartirish; biometod samaradorligining pastligi va boshqalar o‘simliklarni g‘uza tunlamidan himoya qilish samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar tizimi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: g‘o‘za agrobesenozi, g‘o‘za tunlami, zarari, kurash choralari, kimyoviy usul, samaradorlik.